

Мағжантанды маңызды мәселелері

Еліміз тәуелсіздігін алғаннан кейін, еңсемізді тіктеуге Алаш қайраткерлерінің мұралары дәнекер болды. Бұрынғы Кеңес дәуірі мен атқамінерлерін асыра мақтап, әсірелей сипаттайтын әдебиеттерді оқитындарға басқаша ой салып, тарихқа қалай қарау керектігімен толқытқанда солардың жарық көрген мұралары еді. Сандаған жылдар бойы қапастағы сандықтарда сарғайып жатқан, халқымыздың шындық үшін арпалысқан шынарлары Шәкәрім, Міржақып, Әлихан, Ахмет, Жүсіпбек, Мағжан және т.б. шығармаларын құлшына оқығандар көп екені аян. Ойға француздың филологы және тарихшысы Жозеф Эрнест Ренанның: «Шындыққа ғашық адамның ақын немесе ұлы болуының қажеті жоқ. Өз тарапынан ешқандай күш-жігер жұмсамай-ақ, ол – ақын да, ұлы да» дейтін пікірі түседі. Ғасырға жуық туған халқынан жасырылып, ел игілігіне айналмаған алашшыл ғұлама дарындарымыз шындық үшін арпалысып, ақиқатты айтқаны үшін атылып кете барыпты.

Осы сұрапыл мен дүрбелеңнің құрбаны болған, қазақтың қайталанбас ақыны, ғасырға жуық атын атауға тыйым салынған, мұрасы көзден тасаланған Мағжан Жұмабаев екендігі баршаға мәлім. Жастайынан оқу оқып, білімі мен ізденісі жағынан өз дәуірінің айтулылары қатарынан көрінген ақынды қолдаушылар көп болды. Мағжанның қазақ поэзиясына келуі ерекше құбылыс еді. Өзінің «Мен кім?», «Өткен күн», «Орал», «Орал тауы», «Түркістан», «Мен жастарға сенемін», «От», «Пайғамбар», «Күншығыс», «Алыстағы бауырыма», «Жер жүзіне», «Қазақ тілі» және т.б. өлеңдерінде ақынға тән асаулық, сөз сүлейі байқай алатын аңғарымпаздық, түркіден қалған тектілік ұрандап тұр.

Арыстанмын, айбатыма кім шыдар?
Жолбарыспын, маған қарсы кім тұрар?
Көкте – бұлт, жерде – желмін гулеген,
Жер еркесі – желдің жөнін кім сұрар?

Ұлттың ары мен ұяты, аярлық пен арамдыққа я төзе алмайтын мінезін ақынның «Қазақ азаматы», «Төбет», «Бір биге», «Дәрігер», «Ескендірдің екі мүйізі», «Мешіт һәм абақты», «Көк теке» өлеңдерінен тауып, халқына қара өлеңмен ұран салып тұрған баһадүр батырдың бейнесін көз алдына келтіресін.

Бір анығы, Мағжанның ақындық өнері екі ғасырдың жалға-

стығындағы оғандарға тап келді. Түбі бір түркі халықтарының тарыдай шашылып, бұрын өздеріне бодан елдің отарлауы, таптық жүйе енгізіп мұратына жетпек болған Кеңес дәуірінің әпербақан әрекеттеріне қарсылық көрсету ақынның өмірлік ұстанымына айналды. Ақынның өткір ызалы лирикасы, құлашы кең эпикалық поэмалары түркінің өткен өмірі мен қазіргі тірлігін салыстыра баяндауға құрылды. Мағжанның «Түркістан», «Еділде», «Еділдің сағасында», «Сырдағы Алашқа», «Алатау» атты өлеңдері мен «Қорқыт», «Қойлыбайдың қобызы», «Батыр Баян», «Жүсіп хан», «Өтірік ертеке», «Тоқсанның тобы» поэмаларының айтар ақиқаты сол еді. «Бұл іске неге барды?», «Түркі әлемін темірқазық етуінің сыры неде?» – деген сауалдарға өзінің «Жан сөзі» атты азаматтық лирикасымен жауап берген еді.

Дарига, сол күндерде күнім қараң,
Қазақ елім, бір ауыз сөзім саған.
Болғайсың, сыншы болсаң, әділ сыншы,
Кінәні жүрекке қой, қойма маған!

Мені атама, бұл жүрек – жынды дерсің,
Ұмтылған аламын деп Күнді дерсің.

«Сүйіп, күліп, күйіп – көз жасын төгіп,

Жынды жүрек өлді де тынды!» – дерсің.

Өмірім өтпей айтқанымнан қайтпаймын «Менің жүрегім солай деп соғады» дегенді түсінгенге егіле жеткізген. Сол айтқаны үшін жазықсыз жапа шегіп, солақай сыншылар мен ұрда-жық «үш әріп», тексіз тергеушілерден жапы болған ақын:

Жүрегім, мен зарлымын жаралыға,
Сұм өмір абақты ғой саналыға.
Қызыл тіл, қолым емес,

Сондықтан жаным күйіп жанады да, – дейді. Сөз таныған кісіге бұндай сөзді айтуға күш-қуаты асқақ, айбынды ақынның қолынан келетіні анық.

Өзінің эпикалық шығармашылығынан орын алған тұрақты түркі тұтастығын, ақын циклды Орал, Орал тауы өлеңдерінде де өткені мен бүгінгі шеңберіндегі жыр тілінде жеткізген:

«Бір күнде сенің иең түрік еді,
Орын ғып көшіп-қонып

жүріп еді.
Қорықпайтын таудан, тастан

батыр түрік
Қойыныңа жайыменен кіріп еді.
Ер түрік ен далаға көрік еді,

Отырса, көшсе, қонса – ерік еді.
Тұрғанда бақыт құсы

бастарыңда,
Іргесі жел, күн тимей, берік еді,
– деп өткенді айтса, бүгінге былай-ша тоқталады:

Қарашы төңірекке мойын бұрып,
Алтай, Орал бойында тұрған түрік.
Аты да, заты да жоқ, дыбысы жоқ
Жоғалған әлдеқайда іріп-шіріп...

Анамыз бізді өсірген қайран Орал,
Мойның бұр, тұңғышыңа қайтып Орал!
Қосылып батыр түрік балалары
Таптап, қолын кесіп, тізгінге орал.

Мағжанға қатысты зерттеулер ақынның символист екендігін дәлелдейді. Анығында Мағжанның азаматтық лирикасындағы айтылар ой, асқақ арманы, қиялы сол арнаға айтарлықтай үлес қосады. Бүгінде Орал, Орал тауы, Түркістан керек десеңіз «Батыр Баян» поэмасы туралы талдау жоқ, тамсануы ғана ба-сым мәліметтер ұшырасады. Ақынның дәл осы шығармалары туралы зерттеулер жүргізіп, көлемді ғылыми еңбектер жазуға болады. Алысқа бармай-ақ, «Орал тауы» өлеңінің біз келтірген шумағына назар аударсақ, «Атаны – аспанға, ананы – жерге балаған түркінің ақындық дәстүрі», «Орал тауының иесі түркі еді ғой» деген астарлы түсінік тұр. Ол аз десеңіз, астарлы ақиқаттың аксиомасы «Мойның бұр тұңғышыңа, бермен орал!», – дегенде, бұл жердің алғашқы бауыр басқан төл перзент-

терінен басқаға ауып бара жатқаны тектілік тілімен түсіндірілген.

Мәңгілік тақырыпқа айтарлықтай үлес қосқан Мағжанның «Сүй, жан сәулем», «Төгілген шашы», «Шолпы», «Сен сұлу», «Хор сипатты қарындас», «Жас сұлуға», «Қайғылы сұлуға», «Жәмила» және т.б. махаббат лирикасы түйіні солай дейді. Дархан далада еліктей еркелеп, күндей күлімдеп жүрген аруды дәл табиғи қалпында көрсем, менің басыма түскен халді ұмыттыра алатын сол болмақ деген де ақын қиялынан әсерлі шыққан:

Еркетайым, келсең егер қасыма,
Сәулелерден шоқ қадар ем басыңа.
Көз жасынан меруерт тізіп берер ем,
Келші, күлмей көзден аққан жасыма.
Келші, көзім, Күн нұрына көмейін,
Сүйші – өлейін, «неге өлейін?» демейін.
Жет, жұлдызым, жылжып қана жібектей,
Жұлдызды – жүзік, Айды алқағып берейін.

Тәуелсіз ел атанар тұста халқымен қайта қауышып, ел игілігіне айналған Мағжан поэзиясының айтары ел мен жер тағдыры, Алаш тарихының ақиқаты, түркіден қалған тектілік пен бабалар аманатына адалдық болып жасай бермек.

Қазақ халқында «Жау жоқ деме, жар астында» дейтін нақыл бар. Мағжанды кінәлі қылып, абақтыға жаптыруға, аттыруға дейін жеткізгендер кімдер? Дербес ел болған тұста сәуегейлер қаптады. Алашшыл әдебиет өкілдеріне қа-

уып төндіріп, жазалауға себепті Сәкеннен көрушілер көбейді. «Оған дәлелді «Тар жол, тайғақ кешу» мемуарлық романынан тапты. Кеңес үкіметі қолқалап, жазбасқа амалын қалдырмаған дәл осы шығарма арқылы ұрпақ жалғастығы «Алаш поэзиясы», «Алашорда үкіметі», «Алашшыл әдебиет өкілдері» туралы ұғымдарды біліп, олар туралы деректер білуге құлшынды. Сәкен сандаған адамға сын айтса да, дәуір дүрбелеңін түсіндіріп, ел болу жолындағы түркі әлемін темірқазық еткен тарихи тұлғалар есімін жарыққа шығарды. Кеңес дәуірі қалыптастырған бірді-бірге айдап салу, жүз бен жүзді, ру мен руды жіктеп, жіліктеуге келгенде алдына жан салмайтын қайраткерлер легі пайда болды. Мағжанға қастандық Сәкеннен болуы тиіс деген жорамал бықсып, жалынға айналды. Бар өмірін Сәкенді зерттеуге арнаған ғалым Тұрсынбек Кәкішев ара түсіп, арнайы Мағжан мен Сәкенге қатысты кітап жазды. Біз бұл мәселеге қатысты әлі де ораламыз. Әйтсе де, Сәкен не айтса да ашық айтып, жалған істің адамы емес екендігін дәлелдеген. Екі ақынның арасында бір-біріне әзіл-оспақ өлең түрінде айтылып, жазылып қалғаны мәлім.

Бір таңғаларлығы екеуі бірін-бірі іздеп, сағыныса жүздесулері туралы дәлелдер жеткілікті. Анығында Мағжан шығармашылығына әдеби соттың күш-қуатын арттырған С.Мұқанов, Н.Төрқұлов, Ә.Тәжібаевтар болғаны мәлім. Кеңес дәуірінің пәрмені бұл ағаларымызды айдап салып, солай істеткен де болар. Сол сұрапыл кезеңнің өзінде Мағжанды ақтау мәселесі екі рет

күн тәртібіне түсіп, екеуінде де ақын шығармаларын зиянды деген ұйғарым жасапты. Көзі тірісінде Мағжан осының бәрін біліп, іштей азап шекті. Оның дәлелін Мағжанның өзі де жазып қалдырған: «Соңғы жылдары ештеңе жазған жоқпын, әдебиеттен мүлдем сырт қалып, шеттеп барамын... Бақытсыздығыма қарай, сол кездегі қазақ әдебиетінде ауа райын жасап жүрген кісілер мені аямай әдебиеттен аластауға тырысты. Ә.Байділин, Ш.Тоқжігітов дегендер нағыз қанішер екен, соныма түсіп, күн көрсетуді қойды. Осынау шағын топ басылым бетінде шу көтергені соншалық, жазуға қолым бармай, сал адамдай сансырап қалғаным рас. Тегі бір емес, екі емес, өне бойы ізіңе түсіп, тырнақ астынан кір іздеп, шулығын жасай берген соң жазушылар ортасынан қашады екенсің. Әдебиет табалдырығынан жаңа аттаған бозөкпе жастан бастап, ата сақалы аузына түскен жасы үлкеніне дейін жұрттың назарына ілігу үшін менің есімімді жіктеп септеп, сын айтуды әдетке айналдырып алды». Мағжан бұдан әрі сыншылардың әділетсіздігі көркем шығарманы оқымай, тақырыбына үңіле салып сын айтқандарына жамандай күйінді. Жазушының шығармашылық жолындағы жан азабына, мына жазықсыз жала, ар азабын қосқандағы тағдырын сөзбен айтудың өзі қандай қиын.

Әйтсе де, ақиық ақын Мағжанды өз дәуірінде де жақтаушы, байыпты бағалаушылар болған. Солардың ішінде айтулы азамат, көрнекті әдебиеттанушы У.Омаровтың пікірі дәлелді еді. «Мағжан – қазақ әдебиетінің жарық күні. Күн нұр шашса, кейбір «әдебиеттің жұлдызы боламыз» деп жүргендер сөніп қалады. Осы бір кертартпалықтың қырсығынан күніміз әлі күнге дейін нұрын шаша алмай келеді», – деді У.Омаров. Бұған бүгінде елдің көзі жетіп, ақын туралы байыпты пікірлер айтыла бастады. Қазақ поэзиясының айын онынан, жұлдызын соңынан тудырған Мағжан ақын әлем білетін Пушкин, Лермонтовтармен қатар тұратын алып тұлға. Әзірше ақынды тану мәселесінде ұтқанымыз бен ұтылғанымыз тайталасып тұр. Мағжанды оқып, білуге таудай талап пен талант керек.

Себебі, Мағжан тек қазақтың ғана емес, бүкіл түркі әлемінің рух қамалын сақтап қалған ақын екені ақиқат.

Берік РАХЫМОВ,
Е.Бөкетов атындағы
ҚарУ профессоры,
филология ғылымдарының докторы,
ЖОО үздік педагогі